

INTUITÍVNY REALIZMUS A JEHO KRITIKA V PRÁČACH IGORA HRUŠOVSKÉHO A STANISLAVA FELBERA

BLANKA ŠULAVÍKOVÁ, Ústav filozofie a sociológie SAV, Bratislava

ŠULAVÍKOVÁ, B.: The Intuitive Realism and its Criticism in the Works of I. Hrušovský and S. Felber
Filozofia 39, 1984, No. 4, p. 431.

In the paper a critical reaction against the spreading of the idealist school — intuitive realism — in the Slovak philosophy of the forties is analyzed. It is mostly a critical response of progressively oriented philosophers — I. Hrušovský and S. Felber — to the Works and Papers of N. O. Losskij and his Slovak followers — J. Dieška, P. Gula, M. Chladný-Hanoš.

The author of the paper evaluates their polemics with the ideas of intuitive realism critically and she tries to see organically even their inconsistencies and shortcomings which were due to the successive ideologic ripening of both thinkers. She concludes: The criticism of intuitive realism by Hrušovský and Felber was effective. Hrušovský brought in it arguments against the intuitivist position of cognizing the world by immediate insight. He criticized intuitive realism in solving epistemologic questions and in finding scientifically more grounded solutions. Felber, on the other hand, showed inner contradictions and inconsistencies of the philosophy of intuitive realism, he proved the illogicality of the intuitivist conception and revealed its mystical character. Both approaches complemented one another and were fully justified in those days. They showed the scientific failure of this philosophy, the unjustification of its propagating in Slovakia and they demonstrated the advantages of the materialist approach.

Filozofia intuitívneho realizmu pôsobila na filozofické myslenie na Slovensku v období r. 1942—1947. Jeden z jej variantov na Slovensku propagoval jednak priamo jeho tvorca N. Losskij (1942—1945), jednak jeho slovenskí prívrženci J. Dieška, M. Chladný-Hanoš a P. Gula. Filozofia intuitívneho realizmu vyhovovala politickej klíme tohto obdobia svojím antiintelektualizmom a svojím zameraním proti pozitivizmu, kritickému realizmu a marxizmu-leninizmu zvlášť. Ako oficiálna univerzitná filozofia udržiavala na tejto pôde filozofiu založenú na náboženskom svetonázore, bojovala proti filozofickej tradícii predchádzajúceho obdobia a zároveň špecificky rozpracúvaným gnozeologickým systémom istým spôsobom kompenzovala potrebu riešiť problémy v rámci svetovej filozofie, za akú bol intuitívny realizmus považovaný.

Propagátori intuitívneho realizmu mali preto na Slovensku v danom období neobmedzenú možnosť ovplyvňovať filozofické myslenie a zasahovať do výchovy mladej slovenskej inteligencie. Mohli vstupovať do teoretického života cestou knižných publikácií, odbornej i dennej tlače. Vo filozofickej oblasti nastolili problém charakteru poznávacieho procesu, na ktorého báze vystupovali proti iným smerom, najmä kritickému realizmu a filozofii marxizmu-leninizmu. Vyvolali tzv. „spor o noetický realizmus“, ktorý neskôr vyústil do priamej polemiky medzi zá-

stancami intuitivizmu a I. Hrušovským. Na tomto mieste sa nebudeme venovať intuitivistickým útokom proti názorom tohto autora. Sústreďme sa na spôsob argumentácie I. Hrušovského a S. Felbera proti filozofii intuitívneho realizmu a proti jeho útokom na dialektický a historický materializmus.

Boj proti intuitívnemu realizmu a jeho mystickej gnozeológii zo strany pokrokových slovenských filozofov I. Hrušovského a S. Felbera sa odohral v druhej polovici štyridsiatych rokov. V prístupe oboch autorov k tejto kritike sú značné rozdiely. Felber sa sústredil na vyvrátenie ideál-realistických názorov predovšetkým cez dokazovanie ich logickej protirečivosti a poukazovanie na nevedeckosť dôsledkov, ktoré vyplývali z ich tvrdení. Hrušovský sa sústredil na kritiku základného postulátu intuitivistov — na tézu o bezprostrednom poznávaní predmetov vonkajšieho sveta priamo v origináli.

S predstaviteľmi intuitívneho realizmu vstúpil Hrušovský do polemiky cez obranu kriticko-realistických názorov, v ktorých sa prejavovali prvky pozitivizmu. Rovnako Felber v období kritiky intuitívneho realizmu zastával ešte stanoviská kritického realizmu a niektoré stanoviská pozitivizmu. Miera týchto prvkov v ich prácach bola však rôzna. U Felbera nachádzame vplyv novodobých kriticko-realistických koncepcií poznania, kým u Hrušovského ide skôr len o využitie kriticko-realistickej gnozeologickej platformy. Rovnako typ kriticko-realistických a pozitivistických názorov bol u týchto autorov odlišný.

Analýza obdobia ich prechodu na pozície marxizmu, rovnako ako i názory predchádzajúceho obdobia ich filozofickej tvorby si však podľa nášho názoru vyžadujú osobitný výskum. Na tomto mieste sa im budeme venovať len potiaľ, pokiaľ majú priamu súvislosť s ich kritikou intuitívneho realizmu.

Prijatie tézy o bezprostrednom poznávaní predmetov vonkajšieho sveta v origináli zdôvodňovali intuitivisti názorom, podľa ktorého, ak sa pocity považujú za východisko poznania, nie je možné uhájiť stanovisko nezávislej existencie vonkajšej reality. Nakoľko pocity sú vždy subjektívne, nedá sa na ich základe zdôvodniť objektívnosť našich poznatkov o predmete. Ako čiste subjektívne, môžu pocity podľa intuitivistov v poznaní zohrávať len podružnú úlohu, stimulovať našu pozornosť na objekty poznávania. Samotné poznanie sa však uskutoční bezprostredne, v intuícii.

Odmietnutie sprostredkovaného charakteru poznávania sa tak v intuitívnom realizme uskutočnilo na báze subjektivistickej interpretácie pocitov. Uznatie samotného sprostredkovaného charakteru poznania pocitmi však ešte nemusí viesť k solipsistickým a agnostickým dôsledkom. Lenin to formuluje nasledovne: „Prvým predpokladom teórie poznania je nesporne to, že jediným prameňom našich poznatkov sú pocity... Ak vychádzame z pocitov, môžeme sa uberať po línii subjektivismu, ktorá vedie k solipsizmu [telesá sú komplexy alebo kombinácie

pocitov) a môžeme sa uberať po línii objektivismu, ktorý vedie k materializmu.“ (1, s. 107)

Hrušovský reagoval na tento postoj intuitívneho realizmu už v *Kritike intuitívneho realizmu* (1945), kde argumentoval týmto spôsobom: Ak hovoríme, že vo vedomí nie sú prítomné samotné predmety vonkajšieho sveta, ale ich zmeny, nepramenia z toho ešte solipsistické dôsledky. Ani z toho, že nemáme absolútnu istotu o vonkajšej realite v zmysle intuitívneho realizmu, nepramení ešte agnosticizmus. Realistický predpoklad nezávislej existencie vonkajšieho sveta si nevyžaduje takú istotu, akú od neho žiadajú intuitívni realisti. Mimo iného k tomu presvedčeniu vedie fakt, že naše poznanie sa zdokonaľuje a je vždy adekvátnejšie reálnej skutočnosti, „... že sa zdokonaľuje náš systematický výklad skúsenosti, že skutočné predmety možno odlíšiť od neskutočných toho istého predmetného druhu (sen, halucinácia) a sú intersubjektívizovateľné atď.“ (3, s. 8—9)

Aj v článku *Losského teória pravdy* (Philosophica slovac 1947) sa znovu vracia ku kritike názoru intuitivistov, podľa ktorého keby sme neprijali postulát bezprostredného nazerania predmetu vonkajšieho sveta v origináli, dospeli by sme k subjektivismu a solipsizmu. Aby sme podľa Hrušovského dokázali zdôvodniť objektívnu povahu našich poznatkov, nemusíme trvať na ich okamžitom uchopení v celej ich úplnosti: „V skutočnosti poznanie nie je jednoduchým odrazom reality, lež procesom abstrahovania, utvárania pojmov, zákonov atď., ktoré verne zachytávajú univerzálne zákonitosti materiálneho pohybu a vývinu. Od subjektívnych predstáv a ideí sa približuje spoločenský človek k objektívnej pravde dialektikou poznania a praxe, ktorou sa overuje objektívna platnosť poznatkov.“ (6, s. 205)

Hrušovský oproti intuitivistickému poznávaniu v podobe pasívneho nazerania pravdy v intuícii zdôrazňuje aktívnu účasť subjektu na procese poznávania a dialektiku absolútnej a relatívnej pravdy: „Vzrastanie účasti zákonitosti vonkajšieho sveta na relatívnej ľudskej pravde potvrdzuje stále prenikavejšia spoločenská prax. No ak účasť absolútnej pravdy na relatívnej pravde v dialektike poznania stále vzrastá, je to proces bez konca, lebo poznanie je večný pohyb, plný protirečení, lebo základ poznania je dialektický.“ (6, s. 205)

Intuitívno-realistická koncepcia je založená na logike, v ktorej Losskij tvrdí, že každý súd je vyjadrením absolútnej pravdy. Podľa tejto logiky je charakter vzťahu subjektu a predikátu v logickom súde vždy syntetický. Každý logický súd má potom charakter nevyhnutnosti a je vždy absolútne pravdivý. Na základe toho potom podľa intuitívneho realizmu možno v intelektuálnej intuícii preniknúť k bezprostrednému uchopeniu ideálnych vzťahov sveta, ktoré sú v základe skutočnosti. Hrušovský kritizuje tieto názory Losského a dodáva: „Procesy reálneho sveta nemôžeme pojmovo obsiahnuť v ich úplnosti, takže naše výroky

o nich platia iba približne. Úplne v ich totálnosti a nevyhnutnosti mohol by ich poňať iba vševedúci laplaceovský duch.“ (206)

Proti tvrdeniu intuitivistov, že poznanie každého úseku sveta je absolútne pravdivé, t. j. pravda večne záväzná pre každý subjekt poznávajúci tento úsek sveta, namieta: „Moderná veda nie je magazínom hotových a definitívnych poučiek, lež otvorenou sústavou poznatkov, ktoré sa dialektikou teórie a skúsenosti postupne prehĺbujú a zdokonaľujú, a tak sa lepšie využívajú v aplikácii na rôzne praktické úlohy, ktoré sa denne vynárajú v spoločensko-kultúrnom prostredí.“ (Tamtiež) Preto podľa Hrušovského problém vedeckej pravdy možno zodpovedne stavať nie staticky, ale dynamicky, v zmysle smerovania k dokonalej pravde v dialektike teórie a praxe.

Téza, „že všetko nájsť vo vedomí je absolútne pravdivé“, ktorá je základom intuitivistickej gnozeológie, nie je podľa Hrušovského pravdivá, pretože vonkajší svet nevstupuje do nášho vedomia tak ako existuje nezávisle od nášho vedomia, ale psychika človeka ho „odzrkadľuje“ svojimi špecifickými prostriedkami a aktívnou tendenciou, aby naše poznatky boli pokiaľ možno adekvátne skutočnému predmetu. Kritérium pravdivosti predstavované Losským ako „samosvedectvo predmetu osebe“ sa týka podľa Hrušovského len okamžitého konštatovania prítomnosti poznávacieho odrazu vo vedomí, ale nie jeho adekvátnosti vzhľadom na vonkajšiu skutočnosť. Samosvedectvom ani očividnosťou túto dokonalosť adekvácie podľa neho nezaručíme, lež výhradne iba overovaním vedeckou praxou.

Rovnako ako v *Kritike intuitívneho realizmu*, ani na tomto mieste Hrušovský neuvádza, že by ku kritike intuitívneho realizmu pristupoval zo stanoviska dialektického materializmu. V *Kritike* hovorí, že bráni pred intuitivizmom stanovisko kritického realizmu.¹ Tu tiež nachádzame formuláciu: „Podobne ako kritickému realizmu aj dialektickému materializmu vnemy sú *obrazom* reálnej skutočnosti (porov. napríklad Lenina). Napriek tomu dialektický materializmus nie je solipsizmom a nebude ním ani po „najdôslednejšom“ uvažovaní.“ (6, s. 212) V závere Losského teórie pravdy hovorí: „Aj dialektický materializmus je v istom zmysle realizmom, a to kritickým.“ (Tamtiež)

Pokiaľ Hrušovský hovorí, že dialektický materializmus je v istom zmysle kritickým realizmom, môže mať na mysli len tú stránku oboch prístupov, ktorú sám oproti intuitívnemu realizmu háji: kauzálnu sprostredkovanosť poznania a východisko nezávislej existencie vonkajšieho sveta a jeho poznateľnosti. Keď v *Kritike* a na iných miestach háji východiská kritického realizmu, pohybuje sa na tej platforme, kde sa obe stanoviská „pretínajú“. Ani tu, ani na iných miestach nepropagoval Hrušovský ostatné stránky kriticko-realistických koncepcií, ale naopak,

¹ V závere hovorí, že sa snaží o „konfrontáciu intuitívneho realizmu s kritickým realizmom, ako ho sami chápeme“. (3, s. 23)

toto stanovisko obohacoval zdôrazňovaním historického a praktického charakteru poznávacieho procesu, zdôrazňovaním dialektiky poznávacieho vzťahu, relatívnej a absolútnej pravdy. Kriticko-realistické a dialektickomaterialistické východisko pri vysvetľovaní poznávacieho procesu sa stretávajú do tej miery, do akej marxizmus berie za svoje realistické gnozeologické východisko. Táto platforma teda umožňovala Hrušovskému v tejto fáze jeho filozofickej tvorby akceptovať spomínané stanoviská dialektického materializmu.

V prvom čísle *Philosophica* slovaci si Hrušovský všíma aj Dieškovu štúdiu *Problém noetického realizmu v Leninovom diele Materializmus a empiriokriticizmus*, kde reaguje na dezinterpretáciu Leninových názorov a Dieškove argumenty proti dialektickému materializmu. V tomto článku nazvanom *Dieška o Lenini* vyvracia názor, že Lenin ako materialistický monista vraj nemá právo hovoriť o vedomí tak, aby ho bolo možné odlišiť od hmoty. Namietá: „Psychické funkcie sú podľa dialektického materializmu osobitnou kvalitatívnou oblasťou, vzišlou z oblasti biologickej a fyziologickej, no nie sú na ne redukovateľné. V tom zmysle tézy: najprv je matéria, potom vedomie.“ (78, s. 313)

Nachádzame tu aj reakcie Hrušovského na Dieškovu interpretáciu Leninovho chápania pravdy, ktorý tvrdil, že Lenin vraj dokazuje absolútnu platnosť našich poznatkov. Hovorí, že zástanci dialektického chápania vývinu poznania odmietajú pokusy o absolutistické chápanie pravdy a cituje Lenina: „Materialistická dialektika Marxa a Engelsa bezpodmienečne zahŕňa relativizmus, no nemožno ju naň redukovať, t. j. uznáva relatívnosť našich poznatkov nie v zmysle ich popretia relatívnej pravdy, lež v zmysle historickej podmienenosti hraníc priblíženia našich poznatkov k tejto pravde.“ (7, s. 214)

Popri obhajovaní Leninových názorov Hrušovský aj na tomto mieste kritizuje intuitivistické názory na problém poznávania a ich neodôvodnenosť. Všíma si pritom i námietky voči sebe a dokazuje, že stojí na stanovisku dialektického materializmu. Podobne postupuje i v ďalšom príspevku toho istého časopisu *Okolo filozofie sociologickej školy hospodárskej*, kde zaujíma stanovisko ku kritike Chladného-Hanoša, týkajúcej sa jeho práce *Engels ako filozof*. Chladný-Hanoš tu zasa na rozdiel od Diešku tvrdí, že podľa dialektického materializmu majú poznatky len relatívny charakter a vykresľuje Engelsa akoby zastával relativizmus: „Podľa Engelsa niet skutočnej pravdy, ale jestvujú len relatívne zdanlivé pravdy, teda bludy“, hovorí autor. Hrušovský preto aj v tomto trefom článku vysvetľuje dialektický vzťah absolútnej a relatívnej pravdy v dialektickom materializme.²

Svoje námietky proti intuitivisticko-realistickej gnozeológii zhrnul

² „Nejde tu teda o skeptický relativizmus a z druhej strany ani o dogmatizmus abstraktnej istoty. Tvrdenie, že naše poznanie je bezmocne relatívne, že sa nepribližuje k dokonale objektívnej pravde, je neschopnosť historicky nazerať na vedecké poznanie a jeho zhodnotenie v životnej praxi.“ (7, s. 217)

Hrušovský v jednej z kapitol práce *Problémy noetiky* (1948), nazvanej *Objektivita poznania*. Na základe myšlienok, ktoré formuloval pri kritike intuitívneho realizmu, tu zaujal stanovisko k problematike objektívnosti poznania.³

V *Problémoch noetiky* sa Hrušovský znova vracia k tvrdeniu prívržencov intuitívneho realizmu, podľa ktorého musíme buď prijať teóriu, že poznanie sa zmocňuje vonkajšieho sveta v origináli, alebo nevyhnutne sklzneme do subjektivismu. Podľa intuitívneho realizmu síce predmety vonkajšieho sveta pôsobia na naše zmyslové orgány prostredníctvom svetelných vln, zvukových a podobne, ale toto pôsobenie iba fyziologicky podmieňuje subjekt obrátiť pozornosť na vonkajší svet. Hrušovský uznáva, že „zmienené materiálne procesy sú stimulmi pobádajúcimi subjekt obrátiť pozornosť na predmety vonkajšieho sveta, no ich poznanie je jednako len sprostredkované, a to fyzikálne (svetelné, vzduchové vlny a pod.) i fyziologicky“. (5, s. 256) Toto sprostredkovanie podľa neho trvá po celý čas usmernenia pozornosti. Priznanie kauzálneho pôsobenia vonkajšieho sveta na poznávací subjekt znamená aj priznanie sprostredkovanosti poznania.

Hrušovský znova nesúhlasí s tým tvrdením intuitívnych realistov, podľa ktorého prijatie postulátu bezprostredného poznávania v origináli zaručuje realistický predpoklad nezávislej existencie vonkajšieho sveta: „ak sám poznatok v expresívnej funkcii, totiž prítomný obsah vedomia je evidentný, nie je eo ipso evidentná aj skutočnosť, ktorá existuje nezávisle od nášho vedomia. Téza, že všetko nájdene vo vedomí je absolútne pravdivé, neplatí teda v zmysle objektívnej pravdy, vo funkcii vyjadrovať skutočnosť nezávislú od nášho vedomia.“ (4, s. 255)

Téza o absolútnej pravdivosti našich poznatkov by sa podľa Hrušovského dala zastávať len vtedy, keby nejestvovala fyzikálna a fyziologická sprostredkovanosť poznania, keby nejestvoval vzťah medzi subjektom a objektom, keby sme mali možnosť v poznaní absorbovať predmet v celej jeho úplnosti a keby nebolo problému verifikácie empirických výpovedí. Potom by boli naše syntetické sudy (ako to tvrdí Losskij)

³ Pre obdobie Hrušovského tvorby v rokoch 1944–1948, ktoré je obdobím aj jeho kritiky intuitívneho realizmu, je charakteristická jeho orientácia na marxizmus, najmä na dialektiku, materialistické chápanie dejín, ktorá je výrazná najmä v prácach *Francis Bacon a rozkvet anglickej filozofie* (napísaná r. 1944 a vyšla r. 1945) a *Engels ako filozof* (1946). Oproti týmto prácam sa *Problémy noetiky* javia ako „krok späť“ v jeho filozofickom vývine, pretože sú silne ovplyvnené logickým pozitivizmom. Hrušovský túto prácu napísal bezprostredne po študijnom pobyte v Anglicku r. 1947 a sám ju neskôr považoval za završenie svojej teoretickovednej a gnozeologickej aktivity tohto obdobia. (4, s. 8) V kapitole *Objektivita poznania* Hrušovský zhŕňa a aj doslovne opakuje svoje námietky proti intuitívnemu realizmu a formuluje tak svoje stanovisko k otázke objektívnosti poznania. Hoci v tejto práci sú jeho stanoviská doplnené názormi logických pozitivistov, názory uvedené pri kritike intuitívneho realizmu skôr tu Hrušovský vôbec nekorigoval. Preto uvedenú kapitolu chápeme ako integrálnu súčasť prác venovaných kritike intuitívneho realizmu, ako jej završenie a zhrnutie.

nevyhnutne platné a mali by sme poznávacie schopnosti „všvedúceho ducha“.

Kritike tu podrobuje Hrušovský i Losského učenie o transsubjektívnosti zmyslových kvalít: „Najmä zo skutočnosti participácie vonkajšieho sveta na utváraní našich poznatkov, ktoré sú síce subjektívne, ale majú súčasne aj objektívnu funkciu špecificky odzrkadľovať predmety vonkajšieho sveta vyplýva, že tento náhľad je výsledkom jednostranného a mechanického uvažovania.“ (5, s. 260) Aby sme zaručili našim poznatkom objektívny charakter, nie je potrebné podľa neho popierať subjektívnosť zmyslových kvalít a tvrdiť ich nezávislú existenciu. Naše predstavy a pojmy, celé naše poznanie závisí rovnako od subjektu ako od existencie vonkajšieho sveta. Extremistické a absolutistické črty intuitivistickej gnozeológie teda nie sú podľa neho dostatočne zdôvodnené.

Úvahy Igora Hrušovského v *Problémoch noetiky* vyúsťujú do zaujatia stanoviska k otázke objektívnosti poznania: „Hoci všetko imanentné vedomiu je psychické, subjektívne, je súčasne aj objektívne, lebo utváranie vedomia je determinované objektívnou realitou, čiže vonkajší svet má formatívnu účasť v tejto psychike. Predmety vonkajšieho sveta nemôžu sa stať imanentnými môjmu vedomiu... ale takými sú iba poznatky o nich, t. j. výslednice fyzikálneho sprostredkovania našej činnosti zmyslovej a intelektuálnej.“ (5, s. 257–258) Exaktnejšie a adekvátnejšie poznanie reálneho sveta dosahujeme vedeckým skúmaním, ktoré overujeme v praxi. Praktické úspechy, ktorých podľa neho stále pribúda, potvrdzujú súčasne aj jeho rastúcu objektívnosť. Netreba sa preto obávať, že keď neprijmeme intuitivistickú teóriu poznania, „utopíme sa v mori subjektivismu“, ako to tvrdia jej zástanci. Na záver Hrušovský podáva charakteristiku kritéria pravdivosti: „Naše poznatky majú charakter relatívnej pravdy, sú totiž iba potiaľ verné, pokiaľ sú vzaté z praxe a prax ich overuje; v skutočnosti prax je teda jediným kritériom ich platnosti. Inými slovami, to, z čoho vzniká poznanie, čo ho modeluje, ho aj overuje.“ (5, s. 260)

Taký je záver Hrušovského kritiky intuitívneho realizmu a sled jeho názorov na problémy objektívnosti poznania, ktoré v polemike s intuitívnymi realistami zastával. V tejto kritike zdôrazňoval dialektický základ poznávacieho procesu, proti téze o absolútnom poznávaní staval stanovisko dialektiky absolútnej a relatívnej pravdy, proti pasívnemu nazeraniu predmetov aktívne odzrkadľovanie objektívneho materiálneho sveta v psychike aktívneho spoločenského človeka. Je však potrebné spomenúť aj ostatné stránky jeho názorov. V *Problémoch noetiky* je Hrušovský v otázkach teórie vedy a metodológie ovplyvnený názormi logických pozitivistov Viedenského krúžku. V gnozeologických otázkach je inšpirovaný najmä špecifickým kriticko-realistickým prístupom Bertranda Russella, ktorý uznával praktické dôvody k uznaniu nezávislej existencie vonkajšieho sveta, videl prameň poznania vo vonkajšej sku-

točnosti a uznával predpoklad fyzikálneho zdroja príčin našich pocitov. Rovnako ako Russell aj Hrušovský začína vysvetľovanie poznania cez privátnu skúsenosť individuálneho subjektu a russellovský „solipsizmus prítomnej chvíle“. Opakuje za ním: „logicky nie je nemožné myslieť si, že celý život je iba dlhý sen, v ktorom si fantazijne vytvárame rozličné predmety, o ktorých sa nazdávame, že sú externé. No takýto predpoklad odmietam na základe induktívneho a analogického dôkazu, hoci mi pravda, tento dôkaz nedáva úplnú istotu.“ (5, s. 209) Podľa Hrušovského istotu môžeme mať len o bezprostredných dátach svojho vedomia. O existencii vonkajšej skutočnosti z nich nevyplýva žiaden dôkaz. Presvedčenie o nezávislej existencii objektívnej reality podľa neho vzniká (tak ako u Russella) až na úrovni empirických výrokov, ktoré majú už intersubjektívnu povahu: „Všetok náš realistický postoj a celá štruktúra objektívnej reality sú v skutočnosti budované na základe konkrétnych dát pomocou indukcie a analógie. Predpokladáme tu teda určitú štruktúrálnu korešpondenciu a analógiu, ktorú si od prípadu k prípadu prakticky overujeme.“ (5, s. 210)

V Russellovej korešpondenčnej teórii pravdy „skúsenosť alebo fakt sa berú ako to, s čím pravdivosť musí korešpondovať“. (8, s. 310) Verifikovateľný výrok podľa nej musí korešpondovať so skúsenosťou a „pravdivý výrok je výrok, ktorý má presne ten istý druh korešpondencie s nejakým faktorom“. (8, s. 326) Pretože skúsenosť je podľa Russella fakt a skutočnosť nie sú podľa neho veci, ale fakty, kritérium pravdivosti je vlastne jej korešpondenciou so skúsenosťou. Skúsenosť je chápaná však idealisticky ako subjektívna, privátna skúsenosť individua. Objektívna pravda sa tu tak zamieňa s empirickou evidenciou, ktorá je subjektívnou skúsenosťou. Naše výroky potom nie sú pravdivé preto, že by odrážali reálne jestvujúci svet, ale preto, že vyjadrujú subjektívne presvedčenie o nepochybnosti vnímaných faktov. Objektívny charakter zabezpečuje poznaniu len intersubjektívnosť poznatkov.

Russell teda, aj keď uznáva objektívnu realitu nezávislú od vedomia ako zdroja našich poznatkov, pristupuje k poznaniu cez skúmanie subjektívnych dát vedomia, tak ako subjektívni idealisti. Vzniká mu potom rovnaký problém — ako z privátnych dát vedomia dospieť k zdôvodneniu objektívnosti poznania.

Skúsenostné dáta sú však subjektívnou stránkou prakticky konajúceho spoločenského subjektu. Preto poznávací proces nikdy nie je uzavretý v čistej privátnej skúsenosti. K zdôvodneniu objektívnej reality, ktoré vychádza zo subjektívno-idealistického predpokladu čistých dát subjektívnej skúsenosti, nikdy nemožno dospieť. Ale naopak, predpoklad objektívnej reality a materiálnej praxe, ktorá z nej vychádza a späť na ňu pôsobí, vysvetľuje a zabezpečuje principiálnu možnosť objektívnej platnosti poznatkov. Preto, ako hovorí Lenin: „Hľadisko života, praxe, musí byť prvým a základným hľadiskom teórie poznania.“ (1, s. 121)

Ak poznanie nechápeme ako praktickú interakciu subjektu a objek-

tu, ale vychádzame z analýzy privátnej skúsenosti ľudského individua, napriek uznaniu objektívnej reality a kauzálneho sprostredkovania poznania nevyhnutne zostaneme v hraniciach subjektivismu. Nepochopenie poznávacieho vzťahu ako spoločenského praktického vzťahu, ahistorické a individualistické chápanie zmyslovej skúsenosti vedie k dualizmu objektívneho sveta a subjektívnych obsahov vedomia.

Hrušovský pristupuje k interpretácii poznania v *Problémoch noetiky* ovplyvnený spomínanými Russellovými názormi, ale nezastavuje sa len pri nich. Naväzujúc na svoje úvahy v práci *Engels ako filozof* (1946) hlása dialektický charakter poznávacieho procesu, a to jednak v otázke dialektickej interakcie subjektu a objektu, jednak jeho postupného pohybu k vyššiemu poznaniu cez dialektiku relatívnej a absolútnej pravdy. Rovnako často Hrušovský pripomína dialektiku teórie a praxe, zmyslového a racionálneho v poznaní. Poznanie podľa neho závisí tak od aktivity subjektu, ako aj od existencie vonkajšieho sveta a zachytáva reálne vzťahy a zákonitosti materiálneho sveta. Zastáva stanovisko materialistického monizmu.

Gnozeologická platforma kritického realizmu teda umožnila Hrušovskému integrovať v tejto etape jeho tvorby aj niektoré stanoviská dialektického materializmu. Kriticko-realistická gnozeologická platforma a dialektikomaterialistický prístup k otázke poznania sa „pretínajú“ len do tej miery, do akej dialektický materializmus berie za svoje východisko o nezávislej existencii vonkajšieho sveta ako zdroja našich poznatkov. Rozdiel vzniká už v rovine interpretácie vzťahu vonkajšieho sveta a našich poznatkov. Na základe realistického postulátu sa síce vznik poznávacích obrazov vysvetľuje prostredníctvom fyzikálneho a fyziologického sprostredkovania, ale vznik „psychického zobrazenia“ vonkajšieho sveta zostáva otázkou nevysvetlenou. Vzťah medzi poznávacími obrazmi a vonkajšou skutočnosťou sa preto rieši vo väčšine kritickorealistických koncepcií prostredníctvom teórie symbolov, v ktorej zmysle zobrazenie vo vedomí človeka je len „znakom“ vlastností vonkajších predmetov. Toto „symbolické“ vysvetľovanie poznávacej reakcie malo za následok tendenciu k agnosticizmu.⁴ Tento problém v gnozeológii kritickorealistických koncepcií mal svoje korene predovšetkým v ontológiách, kde išlo o riešenie otázky vzťahu materiálneho a ideálneho cez dualizmus alebo stanovisko tzv. „neutrálneho monizmu“. Ak totiž uznáme princíp materialistického monizmu, vedomie sa stáva vlastnosťou hmoty na určitom stupni jej vývinu. Vedomie tak nie je samostatnou sférou bytia, ale jeho odrazom. Pre vzťah poznávacích obsahov vo vnútornom svete vedomia potom nie je potrebné hľadať vysvetlenie

⁴ Ako hovorí Lenin: „Je nesporné, že sa zobrazenie nemôže nikdy úplne rovnať modelu, ale zobrazenie je niečo iné ako symbol, *konvenčný znak*. Zobrazenie nevyhnutne a neodvratne predpokladá objektívnu realitu toho, čo je „odrážané“. „Konvenčný znak“, symbol, hieroglyfy sú pojmy, ktoré vnášajú úplne zbytočný prvok agnosticizmu.“ (1, s. 201).

pomocou „symbolizovania“, „reprezentovania“ alebo „korešpondovania“ významu poznania so skutočnosťou, ale ho pochopiť ako špecifickú, subjektívnu formu — odraz vonkajšej skutočnosti. [Tento odraz však nemožno interpretovať na úrovni mechanického odrazu, ale dialekticky chápať ako špecifickú interakciu subjektu a objektu, k čomu vedie pochopenie tohto vzťahu ako praktickomateriálneho procesu.] Takéto chápanie si však vyžaduje zamerať sa na analýzu dialektického vzťahu bytia a vedomia, na pochopenie celostného vzťahu medzi vnútornou a vonkajšou stránkou praxe, ktorý je jadrom dialektickomaterialistickej teórie odrazu. [Nevyhnutnosť kladenia tejto otázky vystupuje u Lenina najmä v práci *Filozofické zošity*.]

Igor Hrušovský si v tomto období nekládol otázku konkrétnej formy tejto prakticko-činnej interakcie subjektu a objektu, v ktorej procese poznania vzniká. Preto ani nemohol využiť všetky možnosti dialekticko-materialistickej argumentácie pri kritike intuitívneho realizmu, hoci výrazne prekračoval aj spomínanú platformu kritického realizmu smerom k dialektickému materializmu.

Stanislav Felber s intuitívnym realizmom polemizoval z inej strany ako Hrušovský, ktorý sa zameriaval na základný postulát intuitivizmu. Sústredil svoju pozornosť na skúmanie logickej konzistentnosti Losského systému a odhaľovanie jeho protirečení. V jeho kritike preto nachádzame mnoho postrehov, ktoré upozorňujú na nedôslednosti intuitívneho realizmu, na nejasnosť a nepodloženosť jeho tvrdení, ako aj na mysticismus a iracionalizmus tejto koncepcie.

Intuitívny realizmus podľa jeho názoru postráda dôkazy predpokladov, z ktorých vychádza, celé toto učenie postráda logickú konzistentnosť a jasnosť. Mnohé argumenty Losského a jeho prívržencov vo svojej kritike ironizuje a zosmiešňuje.

V recenzii Dieškovej knihy *Kritický či intuitívny realizmus* na jeho stanovisko o absolútnom poznávaní reaguje: „Je jasné, že tomu, kto takú absolútnu istotu má, musíme na ňu priznať právo, no musí zasa on uznať, že nie každý je na takéto mystické nazeranie metafyzických skutočností uschopnený a právom si žiada aj dôkazy iné.“ (10, s. 251)

Aj v glose *Filozofický zborník* Felber zosmiešňuje Losského prívržencov: „Je pochopiteľné, že starší filozof so sklonom k teofyzickej mystike sa dostane niekedy do rozporu s logikou a modernou prírodovedou, no práve mladí vedeckí pracovníci si to predsa musia uvedomiť práve tak, ako im musí byť jasné, že Losského mystika je v rozpore s kresťanským svetonázorom.“⁵ (14, s. 252) Felber tu má na mysli okolnosť, o ktorej sa vyjadruje i v recenzii Losského knihy, kde sa pýta: „Ako je len možné nazvať kresťanským učenie, hlásajúce preexistenciu duší a metempsychózu?“ (10, s. 264) Upozorňuje tým na to, že Losského

⁵ Tieto rozdiely v mnohom pramenia aj z toho, že Losskij obhajoval názory pravoslávnej vierouky.

učenie nie je dôsledné len vo filozofických otázkach, ale ani z aspektu kresťanskej vierouky, v ktorej záujme svoju koncepciu buduje. V tejto súvislosti aj v recenzii Losského knihy *Absolútna kritika pravdy* hovorí: „Losskij má oveľa bližšie k budhizmu alebo teozofii ako kresťanstvu.“ [49, s. 264]

S teoreticky vypracovanejšou kritikou intuitívneho realizmu sa u Felbera stretávame v štúdiu *Reálny svet a jeho poznávanie*, kde sa pokúsil riešiť spor medzi realizmom a idealizmom a snažil dokázať, že dôsledný realizmus vedie k materializmu. Má na mysli skutočnosť, ktorú vyjadruje aj Lenin: „nezávislosť vonkajšieho sveta od vedomia je základným predpokladom materializmu“. [1, s. 105]

Na základe analýzy stanoviska naivného realizmu Felber v tejto práci dochádza k záveru, že nie je možné prijať tieto tézy ako východisko vedeckej noetiky, ako to robí intuitívny realizmus. Na Dieškovu adresu hovorí: „Bolo by treba veľa naivity, vylúčené u človeka len trochu civilizovaného, aby veril, že palica ponorená do vody je ozaj zlomená, keďže ju takú vidí. Tým menej možno súhlasiť s Dieškovým tvrdením, že o platnosti týchto téz je presvedčený každý filozof a teoretik poznania v praktickom živote.“ [11, s. 73] Jeho stanovisko k tejto otázke je správne. Intuitivizmus si neberie zo stanoviska naivného realizmu len presvedčenie o nezávislej existencii vonkajšieho sveta a jeho principiálnej poznateľnosti, ale ho absolutizuje. Pokiaľ Lenin vo svojej práci *Materializmus a empiriokriticizmus* hovorí, že „materializmus si vedome berie za základ ‚naivné‘ presvedčenie ľudstva“, [1, s. 60] má tiež na mysli len prirodzený prístup človeka ku skutočnosti a nie jeho absolutizáciu, v zmysle ktorej všetko nájdené vo vedomí má reálnu existenciu.

Pri formulovaní vlastného stanoviska k riešeniu poznávacieho vzťahu tu Felber hovorí: „Procesy v objekte ‚navodia‘ procesy subjektívne, ktoré teda akosi reprezentujú dianie v objekte. [Náročky sa vyhýbam termínom „odzrkadľovanie“, „zobrazenie“, keďže zvädzajú k predstave, že deje v subjekte sú akousi kópiou, fotografiou toho, čo prebieha v objekte.“ [11, s. 87]

Odmietnutie termínu „odraz“ Felber zdôvodňuje možnosťou jeho mechanistickej interpretácie, hoci tento termín a zdôvodnenie jeho používania v dialektickom materializme sú vyjasnené v Leninovej knihe *Materializmus a empiriokriticizmus*, ktorú na mnohých miestach svojej práce cituje. Nepredpokladáme preto, že nepoznal stanovisko marxistickej teórie poznania, ale skôr sa zdá, že Felber ešte nepovažoval za dôležitý rozdiel medzi kriticko-realistickým „symbolizovaním“ predmetu vo vedomí človeka a dialekticko-materialistickým „odrážaním“.

Na vysvetlenie používania Hartmannovho termínu „reprezentácia“ Felber uvádza: „Či chceme tieto procesy, odohrávajúce sa v našej nervovej sústave volať obrazmi, reprezentáciami, či species expressae, je prirodzene len otázkou terminológie. Termín „odraz“ totiž zvädza k pred-

stave, že ide o niečo podobného, o akúsi viac alebo menej presnú fotografiu...“ [11, s. 88] Dialekticko-materialistický pojem odrazu sa však pri jeho dôslednej interpretácii bez tejto podobnosti nezaobíde.

Termín „reprezentácia“,⁶ ktorý Felber používa, aby neevokoval mechanisticko-materialistickú interpretáciu odrazu, môže zas viesť k symbolizmu, ktorý je marxistickému chápaniu rovnako vzdialený ako chápanie prvé.⁷

Podľa nášho názoru Felber v tomto období považoval dialekticko-materialistickú gnozeológiu za kriticko-realistickú. Svedčí o tom aj jeho poznámka v recenzii Dieškovej knihy, v ktorej hovorí, že dialektický materializmus uznáva existenciu reálneho sveta a hlása sprostredkovanosť poznania, a tým patrí k smeru kritického realizmu.

Vo svojej kritike Felber často poukazoval na to, že ak by mal subjekt nadčasový a nadpriestorový charakter, ako to tvrdia intuitivisti, musel by si dokázať spomenúť aj na deje, ktoré sa odohrali pred jeho narodením, vnímať deje, ktoré sa odohrávajú v susednej izbe. Alebo: Ak sú vo vedomí prítomné subjektívne dodatky (ako to tvrdí Losskij), ako je možné ich eliminovať natoľko, aby bolo možné vnímať skutočnosť v origináli. A napokon: Ak by malo platiť, že pravda sa dá mysticky bezprostredne nazerať, museli by sa podľa Felbera zhodovať vo svojich výpovediach všetci tí, čo tvrdia, že sú toho schopní. Týmto spôsobom a podobnými námietkami ukazoval nedomyslenosť intuitivistických tvrdení a postojov, ktoré propagovali na Slovensku.

Kritika intuitívneho realizmu zo strany oboch autorov bola účinná. Hrušovský do nej vnášal argumenty svedčiace proti stanovisku bezprostredného poznania. Ku kritike intuitívneho realizmu pristupoval cez riešenie sporných otázok v gnozeológii a ukazoval ich vedeckejšie riešenie. Felber zas odhaľoval spory a nedôslednosti vo vnútri teórie intuitívneho realizmu dokazoval nelogickosť intuitivistickej koncepcie a poukazoval na jej mystický charakter. Oba spôsoby sa dopĺňali a splnili v danej dobe svoje poslanie. Ukázali nevedeckosť intuitívneho realizmu, neopodstatnenosť jeho rozširovania na Slovensku, ako i prednosti materialistického prístupu.

Kritika tejto náboženskej idealistickej filozofie bola nesporne ojedinelým a významným činom na pôde filozofického myslenia na Slovensku v tomto období. Preto aj jej prostredníctvom Igor Hrušovský a Stanislav Felber prispeli k porážke idealistických stanovísk a prebojovávaniu pokrokových názorov v našom filozofickom živote.

⁶ Termín „reprezentácia“ Felber používa aj v štúdiu *Použitie a správnosť matematických viet* z r. 1948 In: *Philosophica slovacica*, roč. 2—3.

⁷ „Engels hovorí, že pocity alebo predstavy nie sú ‚symbolmi‘ vecí, lebo ‚dôsledný materializmus tu musí kľásť ‚zobrazenia‘, obrazy alebo odraz namiesto ‚symbolu‘ [1, s. 36], hovorí Lenin vo svojej práci *Materializmus a empiriokriticizmus*.

1. LENIN, V. I.: Materializmus a empiriokriticizmus. Bratislava 1952.
2. LENIN, V. I.: Filozofické zošity. Bratislava 1980.
3. HRUŠOVSKÝ, I.: Kritika intuitívneho realizmu. Trnava 1945.
4. HRUŠOVSKÝ, I.: Kapitoly z teórie vedy. Bratislava 1968.
5. HRUŠOVSKÝ, I.: Problémy noetiky. Trnava 1948.
6. HRUŠOVSKÝ, I.: Losského teória pravdy. In: Philosophica slovac, 1946, r. I.
7. HRUŠOVSKÝ, I.: Dieška o Leninovi. In: Philosophica slovac, 1946, r. I.
8. RUSSELL, B.: Zkoumání o smyslu a pravdivosti. Praha 1975.
9. FELBER, S.: Losskij, absolútne kritérium pravdy. In: Národná sloboda 2. 7. 1946.
10. FELBER, S.: Dieška, Kritický či intuitívny realizmus. In: Philosophica slovac, 1947—1948, r. 2—3.
11. FELBER, S.: Reálny svet a jeho poznávanie. In: Philosophica slovac, 1946, r. I.
12. FELBER, S.: Použitie a správnosť matematických viet. In: Philosophica slovac, 1947—1948, r. 2—3.
13. FELBER, S.: Dieškove exkurzie do dialektického materializmu. Pravda 13. 10. 1946.
14. FELBER, S.: Filozofický zborník. In: Philosophica slovac, 1947—1948, r. 2—3.
15. FELBER, S.: Vedomie a podvedomie. Bratislava 1948.
16. MÜNZ, T.: Marxistické vyústenie filozofie Stanislava Felbera. Filozofia, 1979, č. 3.
17. MÜNZ, T.: Intuitívny realizmus v kritike slovenských marxistických filozofov. Filozofia 1979, č. 3.

ИНТУИТИВНЫЙ РЕАЛИЗМ И ЕГО КРИТИКА В РАБОТАХ ИГОРЯ ГРУШОВСКОГО И СТАНИСЛАВА ФЕЛБЕРА

Бланка Шулавикова

В статье рассматривается критическая реакция на распространение идеалистического направления интуитивного реализма в словацкой философии сороковых годов. Речь идет прежде всего о том критическом отклике, который вызвали работы и статьи Н. О. Лосского и его словацких приверженцев Й. Диешки, П. Гулы, М. Хладного-Ганоша у прогрессивно ориентированных философов И. Грушовского и С. Фелбера.

Автор критически оценивает их полемику с идеями интуитивного реализма, в свое рассмотрение она органически включает и ее непоследовательности и недостатки, источником которых было постепенное идейное созревание обоих мыслителей. Автор приходит к следующим заключениям: критика интуитивного реализма со стороны Грушовского и Фелбера являлась эффективной. Грушовски вносил в нее аргументы против интуитивистского подхода к познанию мира как к непосредственному созерцанию. К критике интуитивного реализма он подходил посредством решения гносеологических вопросов, указывая на их более научное решение. Фелбер, в свою очередь, раскрывал споры и непоследовательности внутри философии интуитивного реализма, доказывал нелогичность интуитивистской концепции и указывал на ее мистический характер. Оба способа дополняли друг друга, в данное время они выполнили свое назначение. Они показали ненаучность этой философии, необоснованность ее распространения в Словакии, а также преимущества материалистического подхода.

INTUITIVER REALISMUS UND SEINE KRITIK IN DER ARBEITEN IGOR HRUŠOVSKÝS UND STANISLAV FELBERS

Blanka Šulavíková

Der Aufsatz analysiert die kritische Reaktion auf die Verbreitung der idealistischen Richtung des intuitiven Realismus in der slowakischen Philosophie der vierziger

Jahre. Es geht vor allem um den kritischen Widerhall auf Arbeiten und Aufsätze N.O. Losskis und dessen slowakischer Anhänger J. Dieška, P. Gulas, M. Chladný-Hanoš' bei fortschrittlich orientierten Philosophen wie I. Hrušovský und S. Felber.

Die Vf. bewertet ihre Polemik mit den Gedanken des intuitiven Realismus kritisch, sie erwähnt auch ihre Inkonsequenzen und Mängel, die auf den allmählichen ideellen Reifungsprozess beider Autoren zurückzuführen sind. Sie kommt zu folgenden Schlüssen: Hrušovský und Felbers Kritik des intuitiven Realismus war wirksam. Hrušovský erhob Argumente gegen die intuitivistische Position der Welterkenntnis als unmittelbarer Weltanschauung. Die Kritik des intuitiven Realismus realisierte er durch die Lösung erkenntnistheoretischer Fragen und unterstrich ihre wissenschaftlichere Lösung. Felber wiederum entdeckte Widersprüche und Inkonsequenzen im Inneren der Philosophie des intuitiven Realismus führte Beweis gegen die Illogizität der intuitivistischen Konzeption und wies auf ihren mystischen Charakter hin. Beide Zugänge ergänzten einander und haben zur gegebenen Zeit ihre Aufgabe erfüllt. Sie zeigten die Unwissenschaftlichkeit dieser Philosophie auf, die Unbegründetheit ihrer Verbreitung in der Slowakei, so wie auch die Vorzüge des materialistischen Zugangs.